ALISHER NAVOIYNING “G‘AROYIB US-SIG‘AR” ASARIDAGI G‘AZALLARNING POETIK TAHLILI

Shamsuddinova Iroda Javdat qizi
Toshkent davlat
sharqshunoslik universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24288549

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devonining birinchi qismi bo‘lgan “G‘aroyib us-sig‘ar”dagi g‘azallar poetik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda g‘azallarning badiiy qurilishi, mavzu ko‘lami, shoirning ma’naviy-estetik qarashlari va obrazlar tizimi tahlil etildi. Navoiy g‘azallarida ishq, komil inson g‘oyasi, hayot falsafasi, ma’rifatparvarlik va insoniylik tuyg‘ulari yetakchi o‘rin egallaydi. Poetikaning asosiy unsurlari – tashbeh, isti’ora, talmeh, tajnis, mutobaqa kabi badiiy san’atlar shoir ijodida o‘zining teran ifodasini topgan. Shuningdek, g‘azallarda musiqiylik, vazn uyg‘unligi, ohangdorlik va qofiyaviy mukammallik alohida mahorat bilan yoritilgan. Tadqiqot natijalari Alisher Navoiy g‘azallari nafaqat badiiy, balki falsafiy fikrning yuksak namunasi ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, G‘aroyib us-sig‘ar, poetik tahlil, g‘azal, badiiy san’atlar, tashbeh, isti’ora, lirizm, ma’naviyat, tasavvuf.

Alisher Navoiy ijodi nafaqat o‘zbek mumtoz adabiyotining, balki butun turkiy xalqlar madaniy merosining eng yuksak cho‘qqilaridan biridir. Buyuk mutafakkir yaratgan asarlar orasida “Xazoyin ul-maoniy” devonining birinchi qismi — “G‘aroyib us-sig‘ar” alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur devon shoirning yoshlik davrida yozilgan g‘azallarini o‘z ichiga olgan bo‘lib, unda Navoiyning ijodiy shakllanish jarayoni, obrazlar tizimi, badiiy tafakkur qudrati hamda poetik mahoratining ilk rivojlanish bosqichi ifodalangan. “G‘aroyib us-sig‘ar”dagi she’riy namunalar o‘zining nozik tuyg‘ullar bilan sug‘orilganligi, badiiyligi va ma’naviy-axloqiy teran mazmuni bilan ajralib turadi.[3]

Mazkur devon adabiyotshunoslikda ko‘p bora tahlil etilgan bo‘lsada, undagi g‘azallarning poetik xususiyatlarini chuqur talqin qilish, ularda namoyon bo‘ladigan tasavvufiy ramzlar, badiiy san’atlarning qo‘llanishi, kompozitsion qurilishi va lirikaning ichki ruhiyatini yoritish mavzuning hamon dolzarbligini ta’minlaydi. Chunki Navoiyning g‘azallari nafaqat badiiy go‘zalligi, balki chuqur falsafiy mazmuni, inson qalbi va ruhiyatidagi kechinmalarni yuksak san’atkorlik bilan tasvirlagani bilan ham diqqatga sazovordir.

“G‘aroyib us-sig‘ar” asosan ishqiy lirikadan iborat bo‘lib, insoniy muhabbat, visol va hijron, ishqning samoviy darajasi, ma’naviy kamolot yo‘lidagi ruhiy izlanishlar shoir g‘azallarining asosiy mavzu yo‘nalishini tashkil etadi. Garchi mazkur devon Navoiyning ilk davr ijodi namunasi bo‘lsa-da, unda shoirning badiiy til boyligi, uslub silliqligi, ramzlar sintezi hamda she’riy tafakkur mutanosibligi alohida ko‘rinadi. Shuningdek, g‘azallarda Sharq falsafasi, Qur’oni karim oyatlari, hadislar mazmuni, tasavvuf olamining ruhiyati ham ko‘p uchraydi.[2]

Masalan quydagi matla’ni tahlil qiladigan bo‘lsak:

Matla’:

Ko‘ngulkim, oshiq o‘ldi yor vaslig‘a umid etmas,
Ki, bu bir nav’ mushkul ish, ani har kim ham iritmas.

Mazkur g‘azal ishq falsafasi, ruhiy iztirob va oshiqning sabr sinovi mavzusida yozilgan. Shoir g‘azalning ilk baytidayoq oshiq bo‘lishning oson emasligi, yor visoliga yetishish uchun ko‘p sabr, jasorat va sadoqat kerakligini ta’kidlaydi. Bu g‘azalda sevgi nafaqat dunyoviy ishq, balki ilohiy ishq darajasiga ko‘tariladi.

Lirik qahramon — oshiq. U oddiy muhabbat izlovchi emas, balki ruhiy kamolot sari yo‘l olgan ma’naviy qahramon sifatida tasvirlanadi. U sevgi yo‘lida to‘siqlarni yengishga, sabr ila yo‘l yurishga intiladi.

G‘azaldagi “yor” so‘zi tasavvuf an’analarida Haqq (Alloh) ramzi sifatida talqin qilinadi. Oshiq esa – Bandaning ruhiy kamolot yo‘lidagi talabi, ya’ni solikdir. “Visol” — ma’rifat nuri, “hijron” esa ruhiy sinov ramzi hisoblanadi.

Bu g‘azalda Navoiyning poetik mahorati yaqqol ko‘rinadi:

T/r	**San’at turi**	**Misol**	**Izoh**
1	Tajnis	iritmas – umid etmas	So‘z uyg‘unligi ohangdorlik yaratadi
2	Tardi aks	Baytlarda uyg‘un sintaktik parallelizm	She’r musiqiyligini oshiradi
3	Isti’ora	yor vasli	Ma’naviy yuksaklik, mukammallik ramzi
4	Tashbeh	oshiq – mushkul ish qiluvchi	Ruhiy iztirobli holatni ochadi

1- Jadval

G‘azalda sodda, lekin falsafiy mazmunli so‘zlardan foydalanilgan. She’rda ichki ohang, g‘amgin lirika va ruhiy dramatizm mavjud. Har bayt o‘quvchini fikrlashga undaydi.

Bu g‘azal orqali Navoiy quyidagi xulosani beradi:

- Haqiqiy sevgi fidoyilik talab qiladi
- Visolga eltuvchi yo‘l sabr va sinovlardan iborat
- Ilohiy ishqqa yetishish – ruhiy tarbiya natijasi
- Oshiqning baxti uning sadoqatida

Alisher Navoiy ijodi jahon adabiy tafakkurining yuksak cho‘qqilaridan biri bo‘lib, uning “Xazoyin ul-maoniy” devonining birinchi qismi – “G‘aroyib us-sig‘ar” turkiy adabiyotda g‘azalchilik san’atining kamol topgan namunalaridan hisoblanadi. Ushbu devon Navoiyning yoshlik davri ijodini o‘zida mujassam etgani holda, uning badiiy tafakkuridagi shakllanish bosqichini, ruhiy-intellektual yetuklikka erishish yo‘lida tanlagan ijodiy uslubini, she’riyatida asosiy o‘rin tutgan mavzu va g‘oyalarni yaqqol aks ettiradi. Mazkur maqolada “G‘aroyib us-sig‘ar”dagi g‘azallarning poetik xususiyatlari tahlil qilinar ekan, shoir lirikasining mazmuniy kengligi, badiiy tasvir vositalarining rang-barangligi, ruhiy-falsafiy qatlamlarning teranligi, tasavvufiy ramzlarning ma’nodagi ko‘p qirraliligi ilmiy asosda yoritildi.[4]

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Navoiy g‘azallarining poetik olami nihoyatda keng bo‘lib, unda ishq, vafo, hijron, sadoqat, ruhiy kamolot, Haqiqatni izlash, ilohiy visolga yetishish kabi yuksak tushunchalar markaziy mavzu sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir o‘z

g‘azallarida ishqni nafaqat insoniy tuyg‘u sifatida, balki komillikka eltuvchi ulug‘ ma’naviy qudrat darajasiga ko‘taradi. Uning lirikasida ishq – hayotning mazmuni, olamni idrok etuvchi ruhiy tamoyil, inson kamolotining bosh mezoni sifatida talqin etiladi. Bu esa Navoiy ijodining tasavvufiy manbalarga tayanishini, uning fikriy ildizlari Qur’on, hadislar, tasavvuf maktablari ta’limoti bilan uzviy bog‘liq ekanini tasdiqlaydi.

G‘azallar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Navoiy poetikasida badiiy san’atlarning qo‘llanilishi nihoyatda mukammal bo‘lib, u tashbeh, isti’ora, talmeh, tajnis, tardi’aks, tazod kabi vositalarni juda nozik mahorat bilan ishlatadi. Bu nafaqat g‘azalning badiiyligini oshiradi, balki uning ma’nosini chuqurlashtiradi, o‘quvchini fikrlashga undaydi. Navoiy ohangga ham katta e’tibor qaratadi – uning g‘azallari musiqiyligi, ritmik go‘zalligi bilan ham ajralib turadi. Ayniqsa, vazn tanlashdagi aniqlik, qofiya tizimidagi uyg‘unlik, radiflar orqali ma’no mustahkamlanishi shoirning she’riy ustaligining isbotidir.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, “G‘aroyib us-sig‘ar”da lirikaning psixologik ifodaviyligi ham kuchli. Shoir lirik qahramon ruhiyatini iztirob, umid, nolayu fig‘on, vafodorlik va riyozat darajalarida ochib beradi. Ayniqsa, ishq yo‘lida chekkan mashaqqatlar tasviri orqali oshiqning qalb kechinmalari o‘ta tabiiy va ta’sirchan ifodalanadi. Unda tashqi tavsifdan ko‘ra ichki kechinmalar poetik tahlili ustuvorlik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “G‘aroyib us-sig‘ar” devoni nafaqat mumtoz turkiy adabiyot taraqqiyotida alohida bosqich bo‘lib, balki butun Sharq poetik tafakkurining bebaho durdonasidir. Mazkur devondagi g‘azallar shoirning yoshligida ham qanday yuksak badiiy salohiyatga ega bo‘lganini namoyish etadi. Uning she’riyati bugungi kunda ham o‘z estetik ahamiyatini yo‘qotmagan, aksincha, o‘zbek adabiyotining milliy g‘ururi sifatida ardoqlanib kelmoqda. Navoiy g‘azallari badiiy barkamolligi, ma’naviy mazmunining teranligi, falsafiy fikrlarining beqiyosligi bilan adabiyot ixlosmandlari va ilmiy jamoatchilik e’tiborini bundan keyin ham o‘ziga tortishda davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Navoiy A. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. – 1-jild. – 412 b.
2. Qayumov A. Alisher Navoiy dahosi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 1997. – 256 b.
3. Sirojiddinov S. Navoiy tafakkuri va manaviyat. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2008. – 188 b.
4. Jo‘rayev M. Navoiy g‘azallarining badiiyati. – Toshkent: Fan, 1982. – 203 b.
5. Begmatov E. Alisher Navoiy lirikasida tasavvuf talqini. – Toshkent: Fan, 1991. – 175 b.